

ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ

ULUSAL ESKİ TÜRK EDEBİYATI
SEMPOZYUMU

15-16 MAYIS 2009

TÜBİTAK

Adıyaman Üniversitesi
Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu
15-16 Mayıs 2009

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 3

Editörler : Doç. Dr. Süleyman ÇALDAK
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK

Redaksiyon: Yrd. Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Yrd. Doç. Dr. Cafer MUM
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih ALKAYIŞ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARABULUT
Arş. Gör. Abdulmuttalip İPEK

©

Bu kitabın basım, yayın, satış hakları
Adıyaman Üniversitesi'ne aittir.
Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik,
elektronik, fotokopi, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz,
basılamaz, dağıtılamaz.

ISBN : 978-605-60221-2-8

Tel : +90 416 223 38 00
Belgegeçer : +90 416 223 38 43
Web : www.adiyaman.edu.tr
e-posta : bidb@adiyaman.edu.tr

Kapak Tasarım : Anı Yayıncılık ve Reklamcılık – Gamze ŞAHİN
Baskı Hazırlık : Anı Yayıncılık ve Reklamcılık (+90 312 425 81 50)

Baskı : Sözkese Matbaacılık
(0312) 395 21 10

Baskı Tarihi : 12 MART 2010/ANKARA

CÂMÎ'NİN EL-KASİDETÜ'L-HAMRİYYE ŞERHİ

Süleyman ÇALDAK*

Sultânü'l-âşîkîn olarak tanınan İbnü'l-Fârız (ö.632/1235)'in asıl adı Ebû Hafs Şerefüddin Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî'dir. Babası, mahkemede miras hukuku (ferâiz) uzmanı olarak çalıştığı için "Fârız" adıyla bilindiğinden İbnü'l-Fârız diye meşhur olmuştur. (Şemseddin,1889: 653)

Kâhire'de dünyaya gelen İbnü'l-Fârız, ilk eğitimini babasından alır; hadîs, fıkıh, dil ve edebiyat hususunda kendisini yetiştirir. Genç yaşta tasavvufa yönelen İbnü'l-Fârız, Mustâ'zafın vadisinde metruk bir mescitte inzivaya çekilir. Burada uyguladığı riyazeti yetersiz görüp Mekke'ye gider, civar dağ ve çöllerde çile çıkarmaya başlar. Bu dönemde tasavvufun önemli temsilcileriyle görüşme imkânı bulur. Manevi bir işarete binaen Mısır'a döner. Ömrünün kalan kısmını Ezher Camii'nde vaaz ve sohbetlerle geçiren İbnü'l-Fârız burada vefat eder.(Uludağ, 2000: 40-41)

İbnü'l-Fârız'ın, ilahî aşkı büyük bir coşkuyla anlatan manzumeleri, tasavvufî şiirin Arap edebiyatındaki en güzel örnekleri kabul edilir. O, şiirlerinde ilahî aşkı beşeri aşka ait gösterge ve sembollerle dile getirerek Arap edebiyatında tasavvufî sembolizmin temelini atmıştır. Lirik olduğu kadar, hikemî olan şiirleri büyük bir kabul görmüş ve bu şiirlerin ilahî şeklinde okunması özellikle Arap ülkelerinde bir gelenek halini almıştır. (ez-Zeyyat: 329)

İbnü'l-Fârız, zaman zaman zahir ulemasının şiddetli eleştiri ve itirazlarına hedef olmasına rağmen, hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da geniş kitleler tarafından hep saygı görmüştür.

Divanı bulunan İbnü'l-Fârız'ın, özellikle et-Tâiyye ve el-Hamriyye adlı kasideleri meşhurdur. Bunlardan el-Kasidetü'l-mimiyye adıyla da bilinen el-Kasidetü'l-hamriyye'sinde şair, ilahî aşkın sembolü olarak kullandığı şarabı tasvir eder. (Taşköprülüzade, 1975:205) Arap, Fars ve Türk edebiyatında büyük yankı bulan bu kaside, Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde yaşayan mutasavvıf ve ilk Osmanlı müderrisi Davûd-ı Kayserî (ö.751/1350), Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedanî (ö.786/1385) ve Câmî (ö.898/1492), İdrîs-i Bitlisî (ö.926/1520), Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçisi Kemalpaşazade (ö.940/1534), mevlevî şeyhi ve Mesnevî şârihi İsmail Rusûhî (ö.1041/1631) ve Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1196/1782) gibi pek çok ünlü mutasavvıf, şair ve bilgin tarafından şerh edilmiştir¹. Bu şerhlerin içinde en dikkat çeken, şüphesiz Câmî'nin 875/1470'te kaleme aldığı *Levâmi'u envâri'l-keşf ve's-şuhûd 'alâ kulûbi erbâbi'z-zevk ve'l-vücûd* adlı eseridir². Klâsik Fars şiirinin son büyük temsilcisi Câmî, hem tasavvuf felsefesine ve

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Câmî (ö.898/1492)'nin Farsça olarak yazdığı bu eser, özellikle Anadolu sahasında kaleme alınan Hamriye şerhleri üzerinde etkili olmuştur. İdrîs-i Bitlisî (ö.926/1520)'nin Farsça şerhi önsözü de dâhil Câmî'ninkiyle büyük ölçüde paralellik arz eder. İsmail Rusûhî (ö.1041/1631) Câmî'den bahseder, onun rubailerinden örnekler verir. Abdullah Salâhî (ö. 1196/1782)'nin şerhi; gramatikal analizleri, yorumları ve iktibas ettiği rubailer bakımından Câmî'ye ait şerhin bir özeti niteliğindedir.

² Kaynaklarda daha çok bu ad ile ya da bu ismin kısaltılmış şekli olan Levâmi' adıyla anılan bu eserin asıl adının Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fârîziyye olduğu eserin başlığında ve giriş kısmındaki ifadede görülmektedir. Yazarın eserini Levâmi' diye adlandırdığına dair hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Bu hatanın mukaddimedeki şu ifadenin iyi anlaşılmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz: "...her mikdârî müsta-

tasavvufî terimlere vakıf bir mutasavvıf hem de tasavvufî mazmunları şiirlerinde başarıyla kullanan bir şairdir. Daha sonra kaleme alınan şerhlerin birçoğunda etkisi görülen Câmî'nin bu eseri, tasavvufî şiir şerhi açısından önemli ipuçları içermektedir.

Bu bildiriye, bu şerh genel hatlarıyla tanıtılarak Câmî'nin şerhte kullandığı teknikler tespit edilecek. Günümüzde tasavvufî metinlere yaklaşımımızda bize rehber olabilecek kriterler saptanarak sistematik bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Şerhin Şekil Özellikleri

Eserin başında uzunca bir mukaddime yer almaktadır. Bu mukaddimede, muhabbetin tanım ve tasnifi yapılır, mahiyeti anlatılır; asıl (kök) ve fer'leri (dal) tanıtır. Varlık ve muhabbet, vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde ele alınarak izah edilir. Mutasavvıfların sembolik bir dil kullanmalarındaki temel saiklere değinilir ve aşk için "şarab" sembolünün kullanılmasının gerekçeleri ortaya konur.

Tasavvuf felsefesi hakkında önemli bilgiler içeren bu uzunca girişten sonra kasidenin şerhine geçilir. 33 beyitten oluşan kasidenin tamamı beyit beyit şerh edilir. Ancak 18. ile 19. beyit, 21. ile 22. beyit birlikte şerh edilmiştir.

Beyitler yorumlanırken, tasavvufî terim ve kavramlar hakkındaki açıklamalar "Lâmîa" başlığı altında verilir.

Her beytin mensur çevirisinden sonra, bir rubai şeklinde manzum çevirisi de verilir. Ayrıca yorum ve açıklamaların sonunda da, bir veya daha fazla rubai ile anlatılanlar özetlenir. Şerh kısmında yüz civarında rubai bulunmaktadır. Mukaddimede yer alan altmış kadar rubai de eklenince eserin tamamında yüz altmış dolayında rubainin bulunduğu görülür.

Câmî'nin Şerh Yöntemi

Çağdaş edebiyat eleştiri kuramlarına göre, edebî metinlerin incelenmesinde genel hatlarıyla üç yaklaşım görülür:

1-İzdüşümsel (Projeksiyon) yaklaşım: Okuma, eseri aşarak onun ötesinde yer alan gerçekliklere, yazara, topluma ya da başka olgulara yönelir. Psikolojik veya sosyolojik eleştiri türleri bu eleştirel projeksiyonun örnekleridir.

2-Poetik yaklaşım: Bu yaklaşım tikel eserlerde "tezahür eden" genel ilkeleri kavramayı amaçlar.

3- Açımlayıcı (Şerh) yaklaşım: Bazen "yakın okuma" olarak da adlandırılan bu yaklaşım, eserin ötesine geçmek yerine, içinde kalmayı yeğler. Eseri yine kendisiyle açıklama çabası içindedir. Yorumcu, "okuduğu" metnin "içine" girmeye, onu "içerden" bir kez daha hissetmeye ve düşünmeye çalışır. Asıl hedefi eseri kuran özneliği (yani yazarın bilinçli ve bilinçsiz özneliğini) ele geçirmek ve yeniden kurmaktır. (Todorov, 2001:7-8)

Klasik şerh faaliyetlerinin güzel bir örneği olan, Câmî'nin bu eserini, açımlayıcı (şerh) yaklaşım çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü Câmî, bu metinden şairin neyi kastettiğini bulmak amacını güder. Bunu eserin başında şöyle belirtir: "Bu birkaç varak, İbnü'l-Fâriz'ın şaraba dair Kaside-i Mimiye'sindeki lafız ve İbârelerin şerhi, remiz ve işâretlerin keşfi

kil ez-ân kelimât-ı câmî'a tasdîr mî-yâbed be- kelime-i Lâmî'a tenbihan 'alâ ennehâ min-levâmî'i envâri'l-keşif ve 'ş-şuhûd 'alâ kulûbi erbâbi'z-zevk ve'l-vücûd." " (Yapılan bu açıklamaların zevk ve vecd ehlinin kalbine gelen keşif ve şuhud nurlarının parıltıları(Levâmî')ndan olduğuna işaret etmek için bağımsız her bir bölümün başına "Lâmî'a" kelimesi getirilmiştir." Câmî, Kitâb-ı Mîmiyye-i Hamriyye-i Fârîziyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih Ktb., No: 4044, vrk. 280a.

hakkındadır." (Câmî:280a) Ona göre anlam başından beri oradadır, sadece ilk bağlamını (onu doğuran sosyal ve kültürel çevreyi) yitirdiği için silikleşmiş, gizlenmiş, okunmaz olmuştur. Kendisinin amacı ise onu açığa çıkarmaktır.

Câmî'nin yukarıdaki ifadesi, aynı zamanda, yorumlama faaliyetinin iki safhasına da işaret etmektedir. Birincisi, "Lafız ve ibarelerin şerhi", diğeri ise, "Remiz ve işaretlerin keşfi" dir. Birinci safhada, dilbilgisine ait öğelere, dilbilim ve anlambilime ait göstergelere başvurulur. İkincisinde ise, dile ait göstergelerden ziyade dil dışı göstergelerden hareketle metinde varsayılan anlama ulaşılmaya çalışılır. Bu yorumlama çabası, her iki aşamada da temelde filolojik olup, "yazarın niyeti" ile "metnin niyeti"ni -ki bunları Umberto Eco'nun tanımladığı anlamda kullanıyorum- barıştırma amacını gütmektedir³. Câmî yorumlama işlemini temelde iki aşamada gerçekleştirir:

A- Câmî'nin, kelimelerin anlamını vermesi, onları şekilbilgisi (morfolojik) ve kökenbilim (etimolojik) bakımından tahlil etmesi; dilbilim ve anlambilim açısından incelemesi "lafız ve ibarelerin şerhi" safhasına tekabül eder. Câmî bu safhada şu yolu takip eder:

1- Önce kelimelerin sözlük anlamını verir, onları yapı bilgisi (morfoloji), ses bilgisi (fonetik) ve köken bilimi (etimoloji) açısından inceler:

"ş.r.b.: Üç hareke ile [okunur, yani şerb, şürb, şirb], su içmek anlamına gelir. Ayrıca, [mazi ve muzari formlarının orta harfinin harekesini belirleyen] mücerred sülâsinin altı babından üçüncü baba göre okunur; [yani şeribe yeşribu].

müdâme: Şaraba denir, onu bir içen içmeye hep devam ettiğinden ona **müdâme** denmiştir.

Ke's: İçinde şarap olan kap, içinde şarap olmayan kadehe **ke's** denmez." (Câmî:284a)

"Nühâ: Nühye'nin çoğuludur, akıl demektir; uygun olmayan davranışlardan alıkoyduğu [nehiy ettiği] için ona [nühye] denmiştir." (Câmî:286a)

2- Cümleler söz dizimi (nahiv) bakımından çözümlenir. Dilbilim ve anlambilime ait verilerden hareketle cümlelerdeki anlam farkları ortaya konur; yani zamirlerin referansları, yan cümleciklerin işlevleri, isim ve sıfat tamlamalarının yapıları, bağlaçlar ve eksiltili ifadeler (hazf) vb. öğeler göz önünde bulundurularak cümleye anlam verilir.

Sekirnâ bihâ (onunla sarhoş olduk) ibaresi **müdâme**'nin sıfatıdır ve **min kalbe en** (den önce)[deki ismin hal eki yerine kullanılan] harf-i cer **şeribnâ** (içtik) fiiline bağlıdır. (Câmî:284a)

"**Sudûrû'n-nühâ** (akılların sineleri)'daki **sudûr** kelimesinin **en-nühâ**'ya izafeti, ya muzaf [tamlanan]ın hazfi [eksiltili oluşu]ne binaendir; yani **sudûru zevî'n-nühâ** (Akıl sahiplerinin sineleri) veya kapalı istiare [istiare bi'l-kinaye] kabilindedir. Yani **en-nühâ** (akıllar)yı sine sahiplerine benzetmiş ve müşebbehün bihin lazımlarından olan **sudûr** (göğüsler)u ona nispet etmiş." (Câmî:286a)

"**Ve hiye şemsün** (ve o bir güneştir) ifadesindeki **vav** [harfi] bağlaç [atıf] veya hal [zarfı olan cümlelerin başında yer alan] edat olabilir." (Câmî:285a)

Mesela, "*Ve-lev nâle fedmü'l-ķavmi leşme fidâmihâ*
Le-eksebehu ma'nâ şemâ'ilihâ'l-leşmü"

beytindeki cümleler, öğeleri açısından şöyle tahlile tabi tutulur:

³ Daha fazla bilgi için bkz. Umberto Eco, Yorum ve Aşırı Yorum, (Çev.Kemal Atakay), Can Yayınları, s.74-75, İstanbul 1997.

“fedm (aptal) kelimesi nâle (nail oldu) fiilinin öznesidir ve lesm (öpme) kelimesi de onun tümlecidir. Tam tersi de mümkündür. Eksebe (kazandırır) fiili iki tümleci gerektirir, birincisi fedm’in yerine kullanılan zamir, ikincisi ma’ nâ şemâ’ ilihâ (güzel huylarının manası)’dır.” (Câmî:290b)

“Dolunay onun kadehi, o ise güneştir; onu çevirir bir hilâl” dizesindeki edebi sanatlar şöyle açıklanır:

“Şarap kadehi, değirmi oluşu ve köptüren berrak bir şey içermesi bakımından dolunaya; şarap; berraklığı, parlaklığı ve köpürmesi bakımından güneşe; sakinin kadehi kavrayan parmakları, ince ve kavisli oluşu bakımından hilale; kabarcıkların şekli oval, parlak ve içinin boş olması bakımından yıldız benzetilmiştir.” (Câmî:285a)

3- Gramatikal analizlerden sonra “mî gûyed ki: diyor ki” ibaresiyle başlayan bölümde beytin ayrıntılı bir anlamı verilir, sonra bir veya iki rubai ile bu anlam özetlenir:

“Diyor ki, eğer kavmi içinde aptallık, cahillik, geri zekâlık ve can sıkıcılık ile şöhret bulmuş bir adam, şarabı ondan geçirerek saf şarabı tortusundan ayırmak için şarap ibriğinin ağzına ve sürahinin boğazına yerleştirilen süzeği öpme (mutluluğuna) erse, o öpüş ile o şahıs, o şarabı içmenin gereği ve ona bağımlılığın neticesi olan cömertlik, gönül tokluğu, gönül alçaklığı, hayâ vb. güzel ahlaklar ve beğenilmiş sıfatlara kavuşur.

Rübâî:

Ân sâde ki sâht tâli’-i muqbil-i ü
Hîşt-i leb-i hum-râ be-edeb zed bûse

Hâk-ı der-i mey-hâne-i mâ menzil-i ü
Surr-ı dil-i hum riht furû ber-dil-i ü

O sade-dil ki güzel talihi sayesinde,
Meyhanemizin eşiği toprağı onun menzili oldu,
Küpün ağzındaki kapağa edeple bir öpücük kondurdu,
Küpün gönlündeki sırlar ile onun gönlü doldu.

Ân sâde ki râh-ı hüşyârân gîred
Ser-püş-i sebû-yı mey eger bûse zened

V’ez-cehl tarîk-i tevbe-kârân gîred
Hâşiyet-i hüy-yı mey-güsârân gîred

Akıllıların yolunu kesen o sade-dil,
Ve cehaletten tövbe edenlerin yoluna engel olan o aptal,
Eğer şarap küpünün ağzına bağlanan süzek bezini öpse,
Ayyaş rintlere huy özelliklerini kapar.” (Câmî:290b)

B- Câmî’nin yorumlama faaliyetinin ikinci safhası ise “remiz ve işaretlerin keşfi”ne tekabül eder. Bu kelimelerin sözlük anlamlarıyla değil, terim anlamlarıyla kullanıldığını düşünmekteyiz. Birer belagat terimi olan “remiz” ve “işaret”in bir çeşit kinaye olduğunu biliyoruz⁴. Re-

⁴ Remz, sözlük anlamı, yakında olan şeyi kaş ve göz işaretiyle gizlice göstermektir. Terim anlamı ise melzum (kastedilen anlam) gizli olup ona ulaşmayı sağlayacak vasıtaların az olmasıdır. Buradaki “vasıta” kelimesiyle kastedilen “teemmül” ve “fikir” denilen bir çeşit akıl yürütmedir; yoksa “külü bol” ifadesiyle kastedilen “misafirperverlik” anlamına intikal için başvuru argümanlar değildir. Bir telvih olan “külü bol” ifadesinden kastedilen anlama (melzum) şöyle intikal edilir: Külün bol olması, çok ateş yandığını, o da çok yemek piştiğini, o da çok yemek yendiğini, o da misafirin çokluğunu, o da ev sahibinin misafirperverliğini gösterir. Hâlbuki remz için örnek verilen “kalın kafal” ifadesiyle kastedilen “aptallık” anlamına intikali sağlayacak böyle bir vasıta bulunmamaktadır. Gerçek manasıyla da anlaşılabilir olan bu ifadede kastedilen anlama (melzûm), ancak dil-içi ve dil-dışı bağlamların sağladığı birtakım ipuçlarıyla intikal edilebilir.

miz, kastedilen anlama zihnin intikalini sağlayan vasıtalar az ve gösterdiği anlama delaleti gizli olan kinayedir. İşaret, zihnin intikalini sağlayan vasıtaları az olmakla birlikte işaret ettiği anlama delaleti açık olan kinayedir. Biliyoruz ki kinaye, gerçek manası da anlaşılabilir bir sözü mecaz manasıyla kullanmaktır. (Saraç,2001: 133)

Bu kasidede, şaraptan bahsedilir. Şarap ekseninde yer alan meyhane, saki, küt, meyhaneci, şarabın tadı, kokusu, köpürmesi gibi pek çok terim ve kelimenin kullanıldığı görülür. Bu kelimelerin gerçek manalarıyla anlaşılmasına hiçbir engel (karine-i mânia) bulunmamaktadır. Ancak siyak ve sibaki oluşturan dilbilim ve anlambilime ait öğelerin oluşturduğu dil-içi bağlam ile sosyal, kültürel, biyografik vb. şartlardan meydana gelen dil-dışı bağlamlar, sözün mecaz anlamda kullanıldığını gösteren ipuçlarını içinde barındırmaktadır. Câmî, dile ait bağlam ile birlikte sosyal, kültürel, biyografik vb. dil-dışı bağlamları da göz önünde bulundurarak kasideyi yorumlamaya çalışır.

Câmî, eserin mukaddimesinde tasavvuf felsefesinin ana çerçevesini vermekle tasavvufi örüntüye zemin hazırlar; nerede durduğunu ve şiire hangi zaviyeden baktığını açıkça ortaya koyar. O, "En asil amaç olan muhabbet şarabı hakkındaki bu kaside, en güzel üslup ile nazmedilmiş olup tasavvuf erbabı, zevk ve vicdan sahibi (ilahi tecelli ve müşahedeye ulaşmış) kimseler arasında oldukça tanınmış ve meşhur olmuştur." (Câmî:280a) diyerek, Sünni tasavvuf ortamında yetişmiş bilgin ve samimi bir sūfînin sözlerini anlamaya çalıştığını bildirmiş, şiirin tarihsel bağlamını belirlemiştir. Yorumlamanın bu safhası daha çok özneliğiyle öne çıkar⁵:

1- Yorum bilim açısından önemli olan bu safhada Câmî, kasidenin tutarlı, makul bir tasavvufi yorumunu ortaya koyabilmek için ona zemin oluşturacak örüntüyü mukaddimede verir:

Varlığın oluşumunu, vahdet-i vücud anlayışının dayanağı olan tecelli ve zuhur nazariyesine göre açıklayan Câmî, muhabbeti, "Cemîl-i hakîkinin kendi cemaline cem'an veya tafsilan meyletmesidir." (Câmî:280b) şeklinde tarif eder. Bunun da dört şekilde tezahür ettiğini ifade eder:

1-Cem'den cem'e: Kâinatın tavassutu olmaksızın zat aynasında zatın cemalinin şuhududur.

2-Cem'den tafsile: Tek olan zatın sonsuz mazharlarda kendi cemalinin akislerini müşahede etmesidir.

3-Tafsilden Tafsile: İnsanların mutlak cemalin aksini tafsil (kainat) aynasında müşahede etmeleri; geçici, sınırlı o cemali asıl amaç zannedip ona kavuşma lezzetini arzulamaları ve ondan ayrı düşmenin acısını çekmeleridir.

4-Tafsilden cem'e: Seçkin insanların asar, efal, sıfat, esma ve şunat perdelerini aşarak yüce zata yönelmeleridir. (Câmî:280b-281a)

Câmî, bu son kesime ait âşıkların, yöneldikleri maşuk ve sevgililerin güzellik ve değerlerine göre sınıflara ayrıldığını ifade eder. Bu durumda muhabbet, ilintili olduğu şeye göre beş tabakaya ayrılır:

- a- Zâtî muhabbet
- b- Esmâî muhabbet
- c- Sıfatî muhabbet

Sözlükte bir şeyi açıkça göstermek anlamına gelen işaret ise, kastedilen anlam (melzum) gizli olmamakla birlikte, ona intikali sağlayan vasıtaların az olmasıdır. "Şeref Talha oğullarına konakladı ve oradan ayrılmadı." ifadesiyle onların şerefli olduklarını kastetmek gibi. Bkz. Sa'd et-taftazanî, Muhtasarü'l-maânî, s.382-383, İstanbul 1307.

⁵ Nitekim bu bağlamı görmeyen veya belli çekincelerinden dolayı görmek istemeyen İbn Teymiye, İbn Fârız'ın Kaside-i Tâiye'sinin "domuz etinden daha pis" olduğuna dair fetva verir. (Uludağ,2000: 42)

d- Ef'âlî muhabbet

e- Âsârî muhabbet (Câmî:281b)

Bu sonuncusu, evrendeki bütün varlıklarda bulunan güzelliklere duyulan meyildir; aslında bütün bu güzellikler, vahdet sırrının kesret suretindeki zuhurundan ibarettir.

Câmî'ye göre, muhabbetin vücut, ihsan, kemal, cemal ve kurbiyet olmak üzere beş sebebi vardır. Muhabbetin saik ve sebebi olan bu öğelerin tamamı da kendisinde bulunan ve bütün varlığın, güzelliklerin, ihsan ve kemalin asıl kaynağı olan cemâl-i mutlakı sevmekten daha yüce ve daha makul ne olabilir. (Câmî:282b-283a)

2- Câmî, yorumlarına zemin oluşturacak tasavvufî örüntüyü verdikten sonra, kasidede yer alan ve "ilahî aşk" gösterilenine gönderen "müdâme" sembolünü irdelemeye başlar. Arap ve Fars sûfilerinin, ilahî aşk için, birer istiare olan "râh, şarâb, müdâm, mey" vb. kelimeleri kullandıklarını ifade ederek tarihsel ve kültürel bağlama göndermede bulunur. Bu eğretilmeye kaynaklık eden teşbihin ana öğeleri olan "aşk" ile "şarab" arasında tam bir benzerlik bulunduğunu söyleyerek aralarındaki benzer yönleri şöyle sıralar:

- 1- Şarap ne kadar gizlense de bir vesile ile kendini açığa vurur.
- 2- Şarabın belli bir şekli yoktur, bulunduğu kabın şeklini alır.
- 3- Şarap, içenin bütün azalarına sirayet eder, onu etkisi altına alır.
- 4- Şarap, içeni -cimri de olsa- cömert ve fedakâr yapar.
- 5- Şarap içen -korkak da olsa- cesur ve gözü pek olur.
- 6- Şarap, içene alçak gönüllülük ve içtenlik kazandırır.
- 7- Şarap içenin saklısı gizlisi kalmaz, bütün sırlarını ifşa eder.
- 8- Şarap aklı etkisizleştirip, içeni irade ve benliğinden soyutlar.
- 9- Şarap bağımlılık yapar, içen bir daha ondan vazgeçemez.
- 10- Şarap içen utanma duygusunu yitirir, çevrenin baskısından kurtulur.

(Câmî:233a-283b)

3- İşte bu benzerliklerden dolayı "aşk ve muhabbet" için "şarap" sembolünün kullanılması yerinde bir tercihtir. Ancak mutasavvıfların neden sembolik bir dil kullanmak zorunda kaldıkları, açıklanmaya muhtaç bir husustur. Câmî, sûfilerin "ma'nâları suret libâsı içinde sunmaları"nın, yani sembole başvurmalarının sebeplerini şöyle sıralar:

a- Algılanır olmayan; yani bilinçdışı, metafizik, tabiatüstü alana ait kavramların ifadesinde sembollere ihtiyaç duyulur. Bu durum, tasvir edilmesi imkânsız olan ruhî ve manevî (aşkın) halleri somut kavramlarla tasvir etme zorunluluğuna işaret eder:

"İnsan zihni, mahsûsâtın (duyularla algılanabilen) makûlâta (akılla algılanabilen), cüziyyattan (tikeller) külliyâta (tümeller) ulaşmak suretiyle bilgi edinmeye alışmıştır. İşte zihnin bu işleyiş tarzından dolayı, manalar (soyut), suret (somut) formunda sunulursa daha rahat kavranabilir." (Câmî: 283b)

b- Manevî âlemdeki hallerin somutlaştırılarak takdim edilmesi, dilin iletişim aracı olma özelliğinin bir gereğidir:

"Suret libâsı olmaksızın manalar ifade edilirse ancak mana ehli ondan istifade edebilir, suret libâsı içinde sunulursa istifade genel olur." (Câmî:284a)

c- Bütün mistik gruplarda korunması gereken, kendine özgü bir mahremiyet alanı bulunmaktadır. Bu durum bize, bütün Bâtîni gruplarda görülen gizemli bir dil kullanma zorunluluğunu hatırlatmaktadır:

"Herkes hâkikat sırlarına mahrem, tarikat ehlinin hallerine vakıf değildir. İşte o sırları saklamak ve o halleri gizlemek için, suret ehlinin mecazî maksatları için başvurdukları göstergeler istiare olarak kullanılır. Böylece o manalar yabancılardan korunmuş olur." (Câmî:284a)

d- Sembolik dilin kışkırtıcılık ve çekiciliğine işaret eden Câmî, gizemli bir dilin, sufiler üzerinde, açık ve anlaşılır bir dilden daha etkili olduğunu ifade eder:

"Muhabbet erbabının zevk ve vecdlerinin, marifet ehlinin bilgi ve sırlarının sembolik bir dil ile ifade edilmesi, sarîh dil ile ifade edilmesinden daha etkilidir. Bundan dolayı, sufilerden birçoğu sevgilinin zülûf ve beninden, naz ve cilvesinden bahseden veya mey ve meyhaneden, bade ve peymaneden söz eden şiiirlerden daha çok etkilenirler." (Câmî:284a)

İşte bu dört şıkta belirtilen gerekçelere binaen İbnü'l-Fârız, "muhabbet ve aşk"ı sembolik bir dil ile anlatmayı tercih etmiştir. Özellikle "müdâme" kelimesinin seçilmesi Câmî tarafından şöyle izah edilir:

"Kasidenin matla beytinde şarap için özellikle "müdâme" kelimesi kullanılmıştır. Çünkü onu bir içen bir daha içer, onun bağımlısı olup artık terk edemez. İşte ezelde içilen ve ebede kadar devam eden "ilahî aşk" için "müdâme"den daha uygun bir gösterge, bir sembol olmaz. Kasidede şarabı, onun özelliklerini ve etkilerini tasvir eden İbn Fârız, "zât" kelimesi müennes olduğundan "zâtî muhabbet" için de müennes formunda olan "müdâme" kelimesini seçmesi yerinde bir tercihtir." (Câmî:284a)

4- Bu mukaddime ile tasavvufi yorumu zemin hazırlayan Câmî, kasidenin şerhine başlar. Yorumun birinci aşamasını, her beyitte gerçekleştirdiği filolojik analiz üzerine bina eder. Bundan sonra yorumun ikinci aşamasına geçer. Tasavvufi olan bu aşama aslında mukaddimedede verilen örüntü ile her beyit hakkında yapılan filolojik analizler üzerine oturtulur.

Yorumun bu aşaması genelde Lâmia başlığı altında verilir. Bu bölümde tasavvufî kavramlar hakkında gerekli bilgiler verilerek yorumun tasavvufî örüntü ile olan ilişkisi belirgin hale getirilir. Câmî, beyitleri yorumlarken mukaddimedede ortaya koyduğu tasavvufî örüntüyü esas alır. Bu örüntünün bütün beyitlerde çelişkisiz ve bir bütünü tamamlayan parçalar halinde belirlediği görülür. Ancak bu yorumların dayandığı teorik altyapının ipuçları hakkında pek bilgi verilmez. Ayrıca bu yorumlar da birer rubai ile özetlenir:

*Şeribnâ 'alâ zikri'l-ḥabîbi müdâmeten
Sekirnâ bihâ min ḳabli en yüḥlaḳa'l-kermü*

Sevgiliyi anarak sürekli şarap içtik
Onunla sarhoş olduk, daha üzüm bağı yaratılmadan

.....

LAMİA: Sübhan olan cenab-ı Hakk'ın iki türlü tecellisi vardır:

Birincisi: Hakk'ın varlığının ilim hazreti (mertebesi)nde ayan ve onların kabiliyet ve istidatları suretiyle kendisine zuhurundan ibaret olan gaybî-i ilmî tecellisidir. Bu tecellide ayanı aynî vücut ile muttasıf değildir; ilim, marifet, aşk, muhabbet ve benzeri ayanın kemalatı onlarda (henüz) gizli ve saklıdır.

İkincisi: Hakk'ın vücudunun, ayanın istidat ve kabiliyetlerine göre ruhen, misalen ve hissen zuhurundan ibaret olan şehâdet âlemine ait vücuttur. Bu ikinci tecelli, birinci tecellinin sonucu olarak ortaya çıkar ve birinci tecellide, (ayanın) istidat ve kabiliyetlerinde içerik (potansiyel)olarak yer alan kemalatı izhar eder.

*Mā-rā taleb u niyāz dādī zi āgāz
İnhā heme çī'st tā kunī genc-i nihān*

*Pes ber-ḥaseb-i taleb kerem kerdī sāz
Ber-ḥalk-ı cihān 'ayān zi gencīne-i nāz*

*Ezelde bize istek ve arzu verdin,
Sonra bu isteğe göre ihsanlar düzenledin,
Bütün bunlar nedir ki gizli hazineyi,
Cihan halkına naz hazinesinden ayan edersin.*

O halde, “müdâme” ile muhabbet-i zatiyenin; “şirb-i müdâme: şarabı içme”yle ayan-ı sabite mertebesinde o muhabbet istidadını kabul etmenin; “zıkr-i habib: Sevgilinin anması” ile de kendisinin ilim hazreti (mertebesi)’nde ayan ve kabiliyetler suretinde gayb-i ilmî tecellisinin kastedilmiş olması mümkündür. Bu yorum, “zıkr: anma” mastarının “habib: sevgili” kelimesine izafeti (tamlanan yapılması) mastarın kendi öznesine muzaf (tamlanan) olmasına göredir. (Bu durumda tamlama “sevgilinin anması” şeklinde anlamlandırılır.) “Sokr: sarhoşluk” ile o mertebede sarhoşluk istidadı veya ondan daha aşağı olan diğer mertebelerdeki sarhoşluğun hakikati; “kerm: asma” ile de aynı vücudun kesreti kastedilmiş olabilir. (Beytin anlamı); yani Hakk’ın ilim hazreti (mertebe)’ndeki gayb-i ilmî tecellisiyle birlikte, aynı mertebede bizdeki sarhoşluk istidadının sebebi veya diğer mertebelerde sarhoşluk hakikatının gereği olan zati muhabbet sıfatının şarabına, ayan-ı sabitemiz suretiyle kabiliyet ve istidad kazandık, bu kabullenme ve istidad, vücud-ı aynı kesretinin zuhurundan önce idi.

Rubaî:

*Hoş ān ki birūn zi 'ālem-i sırr u 'alen Ne rāhet-i rūh dīde ne zahmet-i ten
Der zāviye-i ketm-i 'adem kerde vaḥan Men būdem 'aşk-ı tū vū 'aşk-ı tū vū men*

*Ne güzeldi, gizlilik ve açıklık âleminden uzak olmak,
Ne ruhun rahatı, ne tenin zahmetini görmüş olmak,
Yokluğun gizlilik köşesinde vatan tutmuş,
Ben ve senin aşkın vardı, senin aşkın ve ben.(Câmî: 284b)*

5- Bazen bir beytin birden fazla yorumu yapılır. Her bir yorumun dayanağı olan filolojik öğeler belirtilir. Mesela, yukarıda örnek olarak verilen beytin ikinci yorumu da şöyledir:

“şirb-i müdâme: Şarabı içme”yle, ruhlar âleminde muhabbet sıfatı ile muttasıf olmak kastedilmiş olabilir. O zaman, “zıkr: anma” mastarının “habib: sevgili” kelimesine muzaf (tamlanan) olması, mastarın kendi mefûlüne /nesnesine muzaf (tamlanan) olmasına göre anlam verilir. “Sokr: sarhoşluk”tan murat, sekrin hakikatidir; yani kâmil ruhların Hakk’ın cemal ve celalini müşahedesi karşısındaki hayret ve şaşkınlıktır. (Beytin anlamı); yani can tene âşık olmadan, ruh bedene taalluk etmeden önce, sevgiliyi anarak, (Cenab-ı Hakk’ın) celal ve cemalinin müşahede-siyle ruhlarımızı sarhoş ve hayran eden o muhabbet şarabını içtik.

Rubaî:

*Z'ān piş ki ḥazret-i cān fütēd der zulumāt Der çeşme-i ten revān şevēd āb-ı ḥayāt
Ḥördim mey-i 'aşk zi ḥum-ḥāne-i zāt Bî-kām u dehān zi esmā vū şifāt*

*Hazret-i can karanlıklar âlemine düşmeden,
Ten çeşmesinde ab-ı hayat akmadan önce,
İçtik aşk şarabını zat meyhanesinden,
Damak, ağız olmaksızın esma ve sıfat kadehinden.(Câmî:284b)*

6- Yorumlarında zaman zaman ayet ve hadisten veya Gazali, İbn Arabî, Sadreddin-i Konevî gibi tasavvuf büyüklerinin sözlerinden delil getirir.

“Dolunay onun kadehi, o ise güneştir; onu döndürür bir hilâl

(Sunmak için) bu kadehi kavrayıp döndüren, ulûhiyetin isimleri ve rububiyetin sıfatlarından başkası olamaz. Nitekim *“Müminin kalbi Rahman'ın parmaklarından iki parmak arasındadır.”* (Müslim, Kader, 17) sahih hadisinde (isim ve sıfatlar) “parmak” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu nedenle “sakînin parmağı”na delalet eden hilâlin onları (yani Allah'ın isim ve sıfatlarını) göstermesi ve kadehin döndürülmesinin onlara isnad edilmesi (yani onlara ait bir fiil olduğunun söylenmesi) mümkündür.” (Câmî, 285b)

“Muhabbet şarabının kabarması”ndan murat şu olabilir; “Ona ancak güzel sözler yükselir” (Fâtır: 35/10) ayeti hükmünce, geçmiş (zamanlarda yaşamış) kâmillerin nefîsleri bu alçak konak yerinden geçip kutsal makamlara yükselmiştir.” (Câmî: 287a)

Sonuç ve Öneriler

Câmî, İslam dünyasında yüzyıllarca devam eden geleneksel şerh metodunu takip eder. Geleneksel metin şerhlerinde -ister edebi ister ilmi olsun- kelimelerin anlamı verilir, etimolojik, fonetik analizi yapılır. Cümleler sözdizimi açısından çözümlenir. Anlam, bütün bu tahliller üzerine inşa edilir. Cami bunu yorumlamanın birinci aşaması olarak olanca titizliğiyle ortaya koymuştur. Ancak bu aşamada, bilginlerin Kuran ve hadisten hüküm çıkarmak için büyük bir ustalıkla kullandıkları Maanî ve Beyân ilmine ait tekniklerden yeterince yararlanmadığı görülmüştür.

Câmî, yorumun ikinci safhası için yazdığı mukaddimede, bir sûfinin anlam ufkunu, yani yoruma zemin oluşturacak tasavvufî örüntüyü açık bir şekilde ortaya koymuş. Böylece yazar ile okur arasındaki iletişimi sağlayacak ön-anlamayı gerçekleştirmiştir. Câmî, şairin gerçek bir sufi olduğunu, sufinin zihin dünyasını besleyen tasavvufî bilgi ve deneyim açısından donanımlı olduğunu peşinen kabul eder. Onun için “sultanu’ul-âşikin” sıfatını ve “şeyh kuddise sirruhu” ifadesini kullanması onun şair hakkındaki kanaatini ortaya koymaktadır. O, yorumlama faaliyetinin, eserin büyük bir bölümünü oluşturan bu ikinci safhasını bu kültürel ve tarihsel bağlam üzerine inşa eder. Gerçek anlamda hermenötik bir yaklaşımı yansıtan yorumlamanın bu ikinci safhasında takip ettiği metot kendisinden sonraki pek çok şarihe model olduğu gibi, günümüz metin yorumlayıcılarına da örnek olacak niteliktedir. Ne yazık ki bu yorumların arka planını oluşturan teorik bilgiler yazar tarafından ortaya konmamıştır. Uygulamaya dayalı geleneksel şerhin teorisi oluşturulmuş olsaydı bugün yorum bilimi çalışmaları açısından çok daha farklı bir konumda bulunmuş olacaktık.

Klasik edebiyatımıza ait metinleri bilimsel çerçevede inceleyip anlamak istiyorsak;

- Klasik belagati yeniden okumalıyız;
- Geleneksel şerh metoduyla ortaya konmuş eserleri inceleyerek bu metodun teorisini meydana çıkarmalıyız;
- Özellikle Kuran ve hadislerden hüküm çıkarmak (istinbat-ı ahkam) için kullanılan teknikleri, tefsir ve fıkıh usulü kitaplarından tespit ederek edebi metinlere uygulamalıyız;
- Modern eleştiri kuramlarını inceleyerek kendi metotlarımızı gözden geçirmeliyiz. Mevlânâ'nın benzetmesiyle, pergel gibi bir ayağımız merkezde sabit tutup diğer ayağımızla muhitte dolaşmalıyız.

BİBLİYOGRAFYA

- Câmî, Abdurrahman, Şerhu'l-Kasideti'l-Hamriye, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Ktb. No:4044.
- Eco, Umberto (1997), Yorum ve Aşırı Yorum, (Çev.Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul.
- ez-Zeyyat, Ahmet Hasan, Tarihu'l-Edebi'l-Arabî, (Basıldığı tarih ve yer belli değil)
- Sa'd et-taftazanî (1307), Muhtasarü'l-maânî, İstanbul.
- Saraç, M.A. Yekta (2001), Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat, Bilimevi İstanbul.
- Taşköprülüzade, Ahmet (1975), Mevzuatü'l-ulûm, (Çev. Mümin Çevik), C.1, İstanbul.
- Todorov, Tzvetan (2001), Poetikaya Giriş, (Çev. Kaya Şahin), Metis Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (2000), "İbnü'l-Fârız", TDV İslam Ansiklopedisi, C.21, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1889), Kamusu'l-A'lam, C.1, İstanbul.